

СЕКЦІЯ 5
СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

УДК 376: 786:37.013.43–051

**ЗАГАЛЬНОНАУКОВІ АСПЕКТИ РОЗРОБКИ СИСТЕМИ
КОМПЛЕКСНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ
ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ**

Бриндіков Ю.Л., к. психол. н., доцент,
доцент кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки
Хмельницький національний університет

У професійній діяльності соціальних працівників з'явилася нова категорія клієнтів – військовослужбовці учасники бойових дій (комбатанти), які потребують виваженої та професійної реабілітаційної допомоги. З метою проведення якісної реабілітаційної діяльності з комбатантами вважаємо за доцільне впроваджувати системний підхід. Доведено, що вагомим потенціалом володіє впровадження систем комплексної реабілітації військовослужбовців, учасників бойових дій. У статті обґрунтовано доцільність системи та висвітлено загальнонаукові аспекти її розробки.

Ключові слова: реабілітація, військовослужбовці учасники бойових дій, комбатанти, система, системний підхід.

В профессиональной деятельности социальных работников появилась новая категория клиентов – военнослужащие участники боевых действий (комбатанты), которые требуют взвешенной и профессиональной реабилитационной помощи. С целью проведения качественной реабилитационной деятельности с комбатантами считаем целесообразным использовать системный подход. Доказано, что весомым потенциалом обладает внедрение системы комплексной реабилитации военнослужащих, участников боевых действий. В статье обоснована целесообразность системы и освещены общенаучные аспекты ее разработки.

Ключевые слова: реабилитация, военнослужащие участники боевых действий, комбатанты, система, системный подход.

Bryndikov Yu.L. GENERAL SCIENTIFIC ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF COMPLEX REHABILITATION SYSTEM OF MILITARY PERSONNEL OF THE ARMED FORCES OF THE PARTICIPANTS OF HOSTILITIES

The new category of clients has appeared in the professional activity of social workers. Servicemen the combatants (combatants), who require well-balanced and professional rehabilitation assistance. We consider that it is expedient to implement a systematic approach in order to carry out the qualitative rehabilitation activities with the combatants. It is proved that the implementation of complex rehabilitation systems for servicemen the combatants is a significant potential. The article substantiates the expediency of the system and highlights the general aspects of its development.

Key words: rehabilitation, servicemen the combatants, the combatants, system, systematic approach.

Постановка проблеми. Серед надзвичайних ситуацій особливе місце займають військові конфлікти, що супроводжуються активними бойовими діями. Військові дії на сході України розглядаємо як складний приклад такої надзвичайної ситуації військового характеру. Як свідчать реалії, перебування військовослужбовців у військових конфліктах має суттєвий вплив на їхню психіку та викликає зміни в життєдіяльності й поведінці особистості військовослужбовців, які є учасниками бойових дій (комбатантів). Доволі часто після повернення до мирного життя комбатанти стикаються з новими стресовими ситуаціями, які пов'язані з соціальною адаптацією, неро-

зумінням родичів та близьких, труднощами в налагодженні спілкування, потребою професійного самовизначення та самореалізації тощо. Через це первинний стрес, отриманий під час бойових дій, підсилюється вторинним, що виникає після повернення додому. Цей стан стає внутрішньою основою психологічної та соціальної дезадаптації особи в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині у соціальній роботі розробляється ряд наукових досліджень, які безпосередньо стосуються проблематики вдосконалення реабілітаційної діяльності з такою категорією клієнтів, як військовослужбовці, які були учасниками військових дій. Зокре-

ма, загальнонаукові підходи до реабілітації висвітлені у дослідженнях Л. Вакулєнка, Т. Добровольської, І. Мисули, М. Фролова, С. Харченка, Л. Яковлевої, правові аспекти організації реабілітації проаналізовані у наукових працях В. Андрєєва, Я. Безуглої, Н. Болотіної, А. Єгорова, П. Пилипенка, Л. Шумної тощо.

Наприклад, здійснення реабілітаційної діяльності військовослужбовців були об'єктом дослідження в дисертаційних роботах Н. Алаликіної (вивчала ефективність психолого-акмеологічної реабілітації військовослужбовців), С. Беловодової (досліджувала методи поведінкової психотерапії в медико-психологічній реабілітації військовослужбовців), В. Березовця (аналізував соціально-психологічну реабілітацію ветеранів бойових дій), А. Бурлак (обґрунтував можливість ігрових технологій у налагодженні соціокультурної реабілітації військовослужбовців). Разом із тим можемо констатувати, що соціально-педагогічні аспекти реабілітації військовослужбовців, які були учасниками бойових дій, незважаючи на збільшення теоретико-прикладних досліджень із цієї проблеми, розроблені недостатньо.

Зважаючи на реалії військових дій на сході нашої країни, військовослужбовці ЗСУ, які брали участь у бойових діях, вимагають підвищеної соціальної уваги, яка базується на організації комплексної реабілітації, що має системний характер. Процес максимально повної інтеграції комбатантів у суспільство вимагає створення цілісної та науково обґрунтованої системи реабілітації, яка б передбачала поєднання медичної, соціальної, психологічної та інших видів реабілітації. На жаль, наявна в українському суспільстві система заходів щодо реабілітації військовослужбовців, ветеранів бойових дій, учасників АТО має частковий, фрагментарний характер. Отже, з огляду на особливу актуальність питання щодо максимально повної інтеграції цієї категорії військовослужбовців у мирне життя, ми усвідомлюємо нагальну необхідність у ґрунтовному дослідженні психолого-педагогічних аспектів, які стосуються системності цієї діяльності, та висвітленні потенціалу системного підходу під час професійної діяльності з комбатантами. Додатковим стимулом для дослідження окресленої проблематики була необхідність розв'язання двох головних суперечностей між:

1) зростаючими вимогами до якості роботи спеціалізованих установ, що здійснюють комплексну реабілітацію військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, і недостатнім забезпеченням реабілітаційних центрів фахівцями-реабілітологами;

2) необхідністю здійснення комплексної реабілітації військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, і відсутністю узгодженої діяльності мультидисциплінарної команди, яка б здійснювала цю діяльність системно.

Саме тому вважаємо за доцільне зосередити більш ґрунтовну увагу на характеристиці теоретико-методичних питань, які пов'язані з розробкою системи професійної діяльності соціальних працівників із комбатантами. Ці аспекти і покладено в основу написання статті.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає у дослідженні потенціалу системного підходу та окресленні загальнонаукових аспектів розробки системи комплексної реабілітації військовослужбовців Збройних сил України учасників бойових дій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед, зупинимось на короткому аналізі сутності системного підходу, який розглядають як гносеологічну призму чи особливий вимір реальності. Вважаємо, що системний підхід дає змогу розглядати комплексні, складні об'єкти в динаміці їх виникнення й передбачати потенційні зміни. Тобто сутність системного підходу полягає у тому, що він дає змогу врахувати різноманітні фактори і напрями в динаміці дослідження, сприяє формуванню компетентності.

У своєму дослідженні ми повністю погоджуємося з трактуванням І. Малафіїк [3] стосовно того, що існує об'єктивність системної природи речей та процесів, що оточують людину. Науковець наголошує на тому, що реалізація означеної позиції можлива тоді, коли системність виступає:

- результатом системного мислення;
- аналітичним інструментом активної діяльності;
- формою адекватного відображення в свідомості властивостей та процесів, які зумовлюють органічну цілісність функціонування складових елементів.

Системність реабілітаційної діяльності з комбатантами передбачає структурованість і підпорядкованість уявлень про сутність і теоретичні основи реабілітації, закономірності та принципи використання інноваційних технологій та методів реабілітації особового складу Збройних сил України, а також про форми ефективної практичної діяльності з комбатантами. Іншими словами, системність забезпечує інтегрування теоретичних знань із реабілітації в цілісний образ, що створюється і скеровується у сферу практичної діяльності.

Отже, системність визначаємо як характеристику якісної організації реабілітаційної діяльності, що за своїм змістом і способом функціонування найбільш повно відповідає складності та цілісності процесів професійної діяльності з комбатантами.

З методологічної точки зору, саме системний підхід орієнтував нас на необхідність розглядати реабілітаційну діяльність із комбатантами як цілісну систему, що має свої закони, передбачає чітку логіку, охоплює єдність психолого-педагогічної теорії, методології та практики, дає змогу перевірити дієвість фундаментальних теоретичних і методологічних досліджень. На основі напрацювань В. Ягупова [8], виокремлено головне правило, якого ми дотримувалися, впроваджуючи системний підхід у реабілітаційну діяльність із комбатантами, а саме – перехід від простих форм і засобів організації діяльності до більш складних.

Передбачаємо, що на основі використання системного підходу ми отримуємо реальну можливість розробити чітку та логічну послідовність форм і методів професійної реабілітаційної діяльності мультидисциплінарної команди фахівців соціальної сфери з комбатантами, що базуватиметься на послідовності організації реабілітаційного процесу. Вважаємо, що організація комплексної реабілітації військовослужбовців Збройних сил України, учасників бойових дій розглядається у системному взаємозв'язку мети, завдань, методичного забезпечення та спрямована на конкретний результат – високий рівень соціалізації комбатантів у суспільстві. Визначальним аргументом слугувало те, що саме системний підхід покладено в основу розробки системної роботи з комбатантами, яка забезпечила б їх адаптацію у соціумі. У загальнонауковому аспекті системний підхід передбачає дослідження головних складових частин системи та використання педагогічного моделювання для розробки та побудови системи комплексної реабілітації комбатантів у графічному вигляді.

Насамперед, наголосимо, що поняття «система» належить до найзагальніших і універсальних наукових дефініцій, що використовують по відношенню до найрізноманітніших предметів, явищ і процесів. Для цілісності нашого дослідження вважаємо за доцільне наголосити, що наукова дефініція «система» науковцями використовується у тому разі, коли хочуть охарактеризувати складний об'єкт як єдине ціле. Зазвичай система окреслює сукупність елементів (об'єктів), об'єднаних на основі спільної взаємодії чи взаємозалежності. У поняття «система» на різних етапах вкладали різний

зміст. За філософським словником, система – сукупність елементів, що перебувають у відносинах і зв'язках між собою [6].

Проведемо короткий аналіз вживання поняття «система» в різноманітних варіаціях, які знайшли у публікації Ю. Сурміна [5]. Так, вперше цей термін з'явився в Стародавній Греції у 2000–2500 тис. рр. тому. До прикладу, система – це теорія (філософська система Платона). Очевидно, що цей контекст розуміння системи був найбільш раннім. Наведемо інші контексти системи:

- 1) класифікація (періодична система елементів Д. Менделєєва);
- 2) завершений метод практичної діяльності (реформатори в освіті, політиці державі);
- 3) певний спосіб мисленнєвої діяльності (система обчислення);
- 4) сукупність об'єктів природи (Сонячна система);
- 5) суспільні явища (економічна система, правова система);
- 6) сукупність встановлених правил поведінки (законодавча та моральна системи, які виконують регулятивну функцію у суспільстві).

Під час семантичного дослідження встановлено, що одне із перших трактувань наукової категорії «система» знайдено у роботі К. Болдуїнга [1], де її розглядають як сукупність двох або більшої кількості елементів, причому поведінка кожного елемента впливає на поведінку кожного; поведінка елементів та їх вплив на ціле взаємозалежні. Такі трактування представлено й у новіших дослідженнях науковців, а саме: в енциклопедії освіти система виступає «засобом, спрямованим на реалізацію мети» [2, с. 516]; у публікації Н. Кузьміної система є цілісним утворенням, яке «має свою історію, свої етапи розвитку, свої традиції, взаємодію частин всередині системи» [4, с. 13–14].

Отже, систему як наукову дефініцію розглядаємо як інтегративний об'єкт оптимізації певної діяльності, яка об'єднує об'єкти в єдине ціле, що, з практичної точки зору, являє собою конкретну сукупність елементів, які визначають реальні шляхи діяльності на користь досягнення загальної цілі. У такому разі йдеться про організацію такої практичної діяльності фахівців, яка забезпечить кваліфіковану реабілітацію комбатантів та швидке їх повернення до реалій мирного життя, пришвидшить адаптацію і соціалізацію в соціумі.

У нашому розумінні методологічний концепт передбачає обґрунтування системи організації комплексної реабілітації військовослужбовців Збройних сил України,

учасників бойових дій, що функціонує згідно з принципами системності, цілісності, послідовності, комплексності, своєчасності, неперервності, активності, законності, обґрунтованості, взаємодії й координації, удосконалення, економічності, що зумовило дві групи компонентів системи: структурні (визначають структуру системи комплексної реабілітації військовослужбовців Збройних сил) і функціональні (відображають практичні шляхи її реалізації). З методичної точки зору для організації комплексної реабілітації військовослужбовців, які брали участь у бойових діях та зазнали різного роду стресів, необхідно дотримуватися етапності та алгоритмічності.

У процесі практичної діяльності щодо реабілітації комбатантів ми дійшли усвідомлення того факту, що соціальним працівникам, практичним психологам, медикам та іншими фахівцями соціальної сфери недостатньо мати лише теоретичні уявлення про роботу з цією категорією клієнтів, а й необхідно системно її організувати та мати уявлення про те, як її суттєво вдосконалити. У практичному сенсі ми виходили з того, що система реабілітаційної діяльності повинна мати чітку структуру, яка виступає в ролі основної частини системи. У цьому аспекті за основу було прийнято системність, яка задекларована у публікації Г. Щедровицького [7]. На основі авторського бачення система мала включати:

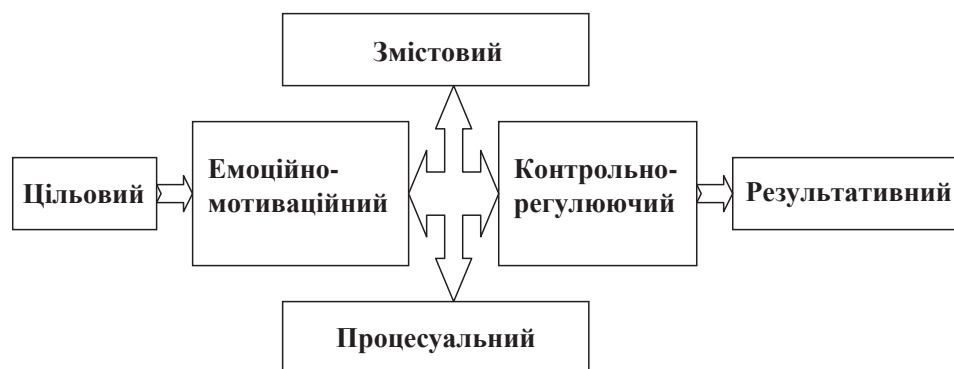
- 1) певний набір розумових і діяльних засобів, з якими він досліджує об'єкт;
- 2) визначену сукупність дій (процедур і операцій), які застосовують у відношенні до об'єкта;
- 3) «табло свідомості» дослідника, на якому з'являються образи, що фіксують досвід його роботи;
- 4) результати своєї дослідницької роботи;
- 5) певні норми і схеми організації дослідницької діяльності.

Саме структура відображає упорядкованість внутрішніх і зовнішніх зв'язків між складовими елементами, які забезпечують сталість, стабільність та визначеність усієї системи реабілітаційної діяльності з комбатантами. Віддаючи належне значущості цієї проблематики, вважаємо, що з практичної точки зору до уваги необхідно брати загальнонаукові та специфічні принципи й підходи проектування системи організації реабілітаційної діяльності особового складу Збройних сил України, що брали участь у бойових діях.

У нашому розумінні розроблена система виступає феноменом соціально-педагогічної взаємодії між усіма суб'єктами на основі здобутків військової та гуманітарної науки, базується на засадах організації реабілітаційної діяльності, передбачає інтеграцію соціально-педагогічних та акмеолого-психологічних умов. Основою системи є органічно взаємопов'язані цільовий, емоційно-мотиваційний, змістовний, процесуальний, контрольний-регулюючий, результативний компоненти, які спрямовані на досягнення ефективності реабілітації комбатантів (рис. 1).

Таким чином, із загальнонаукової точки зору можна вважати незаперечною тезу про те, що система – це деяка конкретна упорядкована множина взаємозв'язаних між собою елементів, які мають спільні ознаки функціонування, об'єднані спільною метою та тим, що вступають у взаємодію з середовищем як цілісна єдність. Система розглядається як сукупність певної кількості елементів, кожен з яких впливає на поведінку цілої системи, однак жоден із конкретних елементів у разі самостійного існування такого впливу не має.

Зазначимо, що системоутворювальним чинником системи, у нашому баченні, виступає мета – організація вираженої комплексної реабілітації комбатантів у системі соціальних служб мультидисциплінарною

Рис. 1. Основні компоненти системи комплексної реабілітації військовослужбовців Збройних сил України, учасників бойових дій

командою фахівців. Саме мета служить основою для визначення основних завдань, напрямів і змісту реабілітаційної діяльності з комбатантами.

У майбутньому плануємо розробити модель такої системи та визначити спектр соціально-педагогічних та акмеолого-психологічних умов дієвості організації реабілітаційної діяльності з військовослужбовцями ЗСУ, які брали участь у бойових діях. Із методологічної точки зору система має охоплювати конкретну сукупність взаємопов'язаних засобів, методів і процесів, які є вкрай необхідними для створення цілеспрямованого та організованого впливу на організацію реабілітаційної діяльності з комбатантами, що забезпечить виконання ціннісно-змістових, нормативних, технологічних і процесуально-результативних завдань по роботі з цією категорією клієнтів. У нашому баченні система передбачає врахування інноваційних підходів до її побудови, сучасних тенденцій щодо гуманізації, демократизації процесу реабілітації, надання їй суб'єкт-суб'єктного, громадянського, національного та професійного спрямування, використання нетрадиційних підходів до роботи з комбатантами.

Впровадження розробленої нами системи дасть змогу вдосконалити позитивні аспекти та усунути деякі недоліки реабілітації військовослужбовців учасників бойових дій. Зокрема, до позитивних аспектів на основі впровадження системи належать такі:

1) вдосконалення необхідних нормативно-правових та управлінських основ організації реабілітаційної роботи з комбатантами;

2) суттєве підвищення рівня фахової підготовленості суб'єктів реабілітації, які будуть не лише підготовлені теоретично, але й отримують значний практичний досвід і навички організації та проведення реабілітаційної роботи з особовим складом ЗСУ, які брали участь у бойових діях;

3) практична перевірка потенціалу інноваційних технологій та методів (арт-терапія, ігрові та тренінгові технології, сімейна терапія тощо) у реабілітації особового складу Збройних сил України, які були учасниками бойових дій.

Таким чином, зазначимо, що виконання бойових завдань, як правило, супроводжується зниженням психологічних резервів організму, призводить до соціально-психологічних порушень життєдіяльності, які негативно позначаються на загальному стані здоров'я та працездатності комбатантів. З усією відповідальністю акцентуємо на тому, що соціальна робота з комбатантами є доволі складною, а тому потребує ви-

важеності, що ґрунтується на системному підході. Узагальнюючи представлену наукову інформацію, констатуємо, що на основі системного підходу реабілітаційна діяльність фахівців із комбатантами розглядається у системному взаємозв'язку мети, завдань, організації професійної діяльності, методичного забезпечення та спрямована на конкретний результат – високий рівень соціалізації комбатантів. Із метою суттєвого підвищення якості організації реабілітаційної діяльності з комбатантами пропонуємо використовувати системний підхід та розробити педагогічну систему.

Висновки з проведеного дослідження.

У практичному контексті системність базується на послідовності в організації процесу реабілітації через розробку системи, яка відображає конкретні ознаки, володіє обґрунтованими властивостями та спрямована на реалізацію певних функцій. У нашому баченні система комплексної реабілітації військовослужбовців, учасників бойових дій передбачає наявність в єдиній системі конкретних підсистем, кожна з яких об'єднує реальні та значущі компоненти (складові елементи), що володіють функціональними якостями. Її практична реалізація у реабілітації комбатантів вимагає тривалості в часі. Вважаємо, що лише у тому разі, коли наша держава хоче у майбутньому мати дієвий інструмент державної соціальної політики з комбатантами, найбільш виваженим кроком має стати розробка та впровадження системи. У процесі дослідження ми дійшли усвідомлення того, що виваженість у розробці системи професійної діяльності фахівців соціальної сфери з комбатантами зможе стати визначальним чинником для налагодження продуманої реабілітаційної діяльності з комбатантами.

Подальші наші дослідження будуть спрямовані на висвітлення основних складових елементів (компонентів) системи комплексної реабілітації військовослужбовців, які були учасниками бойових дій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Болдуинг К. Общая теория систем: скелет науки : [пер. с англ.] / К. Болдуинг // Исследования по общей теории систем / под ред. В.Н. Садовского, Э.Г. Юдина. – М. : Прогресс, 1969. – 540 с.
2. Енциклопедія освіти / [Акад. пед. наук України] ; голов. ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. Малафіїк І.В. Системний підхід в теорії і практиці навчання / І.В. Малафіїк. – Рівне : РДГУ, 2004. – 437 с.
4. Методы системного педагогического исследования : [учеб. пособ.] / под ред. Н.В. Кузьминой. – М. : Народное образование, 2002. – 208 с.

5. Сурмин Ю.П. Теория систем и системный анализ : [учеб. пособие] / Ю.П. Сурмин. – К. : МАУП, 2003. – 368 с.

6. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук, Є.К. Бистрицький, М.О. Булатов, А.Т. Ішмуратов. – Київ : Абрис, 2002. – 742 с.

7. Щедровицкий Г.П. Система педагогических исследований (методологический анализ) / Г.П. Щедровицкий // Педагогика и логика. – М., 2003. – С. 16–200.

8. Ягупов В.В. Педагогіка: [навч. посібник] / В.В. Ягупов. – К. : Либідь, 2003. – 560 с.

УДК 378.1

КОМПОНЕНТИ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ДИТЯЧИМ ЦЕРЕБРАЛЬНИМ ПАРАЛІЧЕМ

Єгорова К.Г., асистент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Проведена нами робота з теоретичного аналізу, узагальнення наукових досліджень, нормативно-правових документів дає підстави визначити компоненти готовності майбутніх соціальних працівників до соціальної реабілітації дітей молодшого шкільного віку з дитячим церебральним паралічем. А саме: мотиваційний компонент; теоретичний компонент; практичний компонент, рефлексивний компонент. Усі структурні компоненти моделі спрямовано на формування належного (достатнього та творчого) рівня готовності майбутніх соціальних працівників до соціальної реабілітації дітей молодшого шкільного віку з дитячим церебральним паралічем.

Ключеві слова: *готовність, професійна діяльність, формування готовності, складники готовності, соціальна реабілітація, соціальний працівник.*

Проведенная нами работа по теоретическому анализу, обобщению научных исследований, нормативно-правовых документов дает основания определить компоненты готовности будущих социальных работников к социальной реабилитации детей младшего школьного возраста с детским церебральным параличом. А именно: мотивационный компонент; теоретический компонент; практический компонент, рефлексивный компонент. Все структурные компоненты модели направлены на формирование надлежащего (достаточного и творческого) уровня готовности будущих социальных работников к социальной реабилитации детей младшего школьного возраста с детским церебральным параличом.

Ключевые слова: *готовность, профессиональная деятельность, формирование готовности, составляющие готовности, социальная реабилитация, социальный работник.*

Yehorova K.H. COMPONENTS OF READINESS OF FUTURE SOCIAL WORKERS FOR SOCIAL REHABILITATION OF CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE WITH INFANTILE CEREBRAL PALSY

Our work on theoretical analysis, generalization of scientific researches, regulatory and legal documents gives us grounds to determine the components of an intending social worker's readiness to social rehabilitation of primary school age children with cerebral palsy. Namely: motivational component; theoretical component; practical component, reflexive component. All the structural components of the model are aimed at forming appropriate (satisfactory and creative) level of intending social workers to the social rehabilitation of primary school children with infantile cerebral palsy. Conclusions: In the future, we consider it expedient to analyze the contemporary state of the research on the topic of our research.

Key words: *readiness, professional activity, forming readiness, components of readiness, social rehabilitation, social worker.*

Постановка проблеми. Теоретичний аналіз і узагальнення наукових праць, нормативно-правових документів, які містять різноманітні вимоги до професії, функцій і функціональних обов'язків соціального працівника, дозволяють виокремити основні знання та професійні вміння май-

бутніх соціальних працівників. Соціальний працівник мусить володіти широким колом відповідних знань і умінь, які умовно можна об'єднати в такі групи: загальні вимоги до освіти спеціаліста; вимоги до знань та умінь із циклу загальних гуманітарних і соціально-економічних дисциплін; вимоги до